

Lubomír Lupták a kolektiv: Neoliberalismus a marginalita. Studie z českého reálkapitalismu.

Brno: Doplněk, 2013, s. 248. ISBN 978-80-7239-314-5

Téměř dvacetpět let po triumfu liberální demokracie (nejen) v bývalých socialistických státech jsou tyto země i přes určité demokratizační úspěchy zmiřovány korupcí, vzrůstající sociální nerovností, prekarizací práce, posilováním nacionální rétoriky a xenofobie, upozadováním veřejných zájmů komerčními a utužováním státní represe nejen vůči nejhudším vrstvám obyvatelstva. Vedle výzkumu demokratické, liberální ekonomie a totalitarismu jakožto studiím podporujících současné mocenské uspořádání z kritických pozic do debaty o neoliberalních praktikách vládnutí přispívá nová monografie kolektivu autorů pod vedením Lubomíra Luptáka *Neoliberalismus a marginalita. Studie z českého reálkapitalismu*. Ojedinelost publikace lze spatřovat především v tom, že vedle obecných, teoreticky zaměřených textů pojednávajících o postkomunismu (Srov. Buden 2013: Konec postkomunismu. Praha: Rybka Publishers, 292 s.; Staniszkis 2009: O moci a bezmoci. Brno: CDK, 200 s.) se věnuje konkrétní „české“ podobě „neoliberalismu jakožto politického projektu transformace státu a vládnutí, jenž využívá stát na to, aby podrobil občany trhu“. (s. 8) Devět dílčích studií této monografie z českých posttransitivních realit tak mohou být vítaným inspiračním zdrojem pro výzkum konkrétních variant neoliberalních režimů v postsocialistickém prostoru.

Jednotící linií publikace, i přes různorodost témat a výzkumných přístupů, je teoretický koncept/metafora státu – kentauru (*Centaur-state*) Loïca Wacquanta. (2009: Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity. Durham: Duke University Press, 384 s.) Ten spočívá v extenzi tržních mechanismů, disciplinační sociální politice, adoraci penální politiky a důrazu na individuální odpovědnost jedinců za jejich osud. Jinými slovy vrchní (prominentní) sociální vrstvy jsou organizovány v souladu s liberálními principy vládnutí a *laissez-faire*. Na pracující a sociálně slabé je využívána logika punitivního/trestajícího paternalismu (*workfare*), vyjádřená minimální mzdou, minimálním sociálním zabezpečením a postulátem „kdo pracuje, nepotřebuje sociální dávky a sociální zabezpečení, ten, kdo nepracuje, si je nezaslouží“. (Keller 2010: 44-45, 187, Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti. Praha: SLON, 214 s.) Ti, co se vymykají oběma politikám organizace práce, jsou disciplinováni logikou *prisonfare* – a právě kriminalizace a penalizace chudoby se stává ústředním motivem recenzované monografie.

Po úvodní (a zároveň zastřešující) kapitole Lubomíra Luptáka, představující východiska a motivy monografie, přichází autoři Petr Krčál a Jiří Mertl s kapitolou *Reflexe neoliberalismu v sociální teorii a politické filosofii*. Vymezují vznik a etablování se neoliberalismu v důsledku neúspěchu kritických hnutí v 60. letech jakožto „doktrín[u] s jasnou vizí uspořádání společnosti, která měla být založena výhradně a nezpochybnitelně na tržním principu a vlastnickém právu, s jasně stanovenými prostředky, jak toho uspořádání dosáhnout“. (s. 11) Celá kapitola má

spíše přehledový charakter, představeny jsou jednotlivé proudy kritiky neoliberalismu od kritické teorie (počínaje Karlem Marxem, přes Antonia Gramsciho, Herberta Marcuseho po Theodora Adorna a Maxe Horkheimera), komunitarismu (zastoupeného Stephenem Engelmanem a Benjaminem Barberem), teorie sociální spravedlnosti (Jürgena Habermase, Hannah Arendtové, Johna Rawlse, Nancy Fraserové a Wendy Brownové) až po kritiku neoliberalismu ze strany klasických liberálů (Johna Stuarta Milla, Johna Schwarzmantela a Gyorgya Sörose), zdůrazňující jejich sociální pojetí svobodného jedince, jemuž má být zaručena důstojnost a ochrana před materiální nouzí. Michel Foucault a jím inspirovaný koncept governmentality, Wacquantův stát – kentaur, ale také základní teze Zygmunta Baumana, Alaina Badiou či Jana Kellera tvoří poslední kulturně – kritický proud představovaných teorií.

Nepřizpůsobiví, flákači a černí pasažéři: řešení problémů marginalizace v programech českých politických stran je pečlivou obsahovou analýzou Petra Krčála, Vladimíra Naxery a Ondřeje Stulíka, identifikující v programech českých politických stran represivní a disciplinační narativa. Narativa jsou primárně zacílena na marginalizované skupiny, bezpečnost a kriminalitu. Všechny tyto pojmy se odvíjí od dominantního diskurzu práce jakožto nedeviantního chování/normálnosti, z něhož je politickými elitami konstruována kriminalita výhradně v opozici k „práci“. Politické strany tímto způsobem předkládají populistická řešení „chudoby“ ve formě zvýšeného dohledu a penalizace deklasovaných skupin obyvatelstva.

Studie Petra Kupky *Tenkrát na Západě, dnes na Východě: Kapitoly z dějin politiky proti organizovanému zločinu* vykresluje, jak negativní konsekvence represivních politik, mající etnické (vyklučující) konotace nejsou typické pouze pro postsocialistické země a tudíž „pochopitelným“ důsledkem čtyřiceti let komunistické nadvlády. Naopak, poukazuje na etablování boje proti organizovanému zločinu v USA od počátku 50. let 20. století, jež má obdobné charakteristiky jako soudobá podoba českého potírání organizovaného zločinu. Na základě rozhovorů s příslušníky specializovaných policejních útvarů je odhalována podstata organizovaného zločinu, jež nevychází výhradně z etnických (ať již ruskojazyčných, vietnamských či jiných organizovaných kriminálních) skupin, tudíž vnějších subjektů stojících mimo „slušnou“ veřejnost. Organizovaný zločin vyrůstá z té samé „slušné“ společnosti, je její integrální součástí a zasahuje do nejvyšších sociálních (i politických) vrstev v podobě kriminality bílých límečků. Na druhou stranu zde Kupka podkřívá „řízení státu na způsob firmy“ (s. 84), bezpečnostní sbory se v tomto modelu více zaměřují na naplnění vlastní penální legitimacy namísto postihování skutečného zločinu.

Ve čtvrté kapitole *Revitalizácia, rezistencia a mestská marginalizácia: Uzavírajúce sa spory o priestor centra Plzne* Petra Burzová na základě zúčastněného i nezúčastněného pozorování, rozhovorů a analýzy oficiálních dokumentů městské i státní správy, archivních dokumentů a mediálních zpráv předkládá vyjednávání významu, funkce a estetiky veřejného prostoru, stejně jako práva občanů participo-

vat na rozhodování o podobě města. Veřejný prostor je v rámci diskurzivních praktik investorů, zastupitelů městské správy, architektů i aktivistů rámován veskrze jako prostor pro redukovanou a homogenizovanou skupinu občanů, tj. „konzumujících“ příslušníků střední třídy. Nepřímou charakteristikou těchto diskurzů jsou vylučující strategie pro nejnižší heterogenní vrstvy obyvatelstva, čímž v konečném důsledku dochází ke komercionalizaci a uzavírání veřejného prostoru.

Na vytlačování bezdomovců z veřejných prostorů navazuje tandem příspěvků Petra Vašáta (*Kdo je a není bezdomovec? Představy bezdomovce v praxi organizací poskytující sociální služby*) a Ondřeje Hejnala (*Bezdomovec jako „klient represe“: Diskursivní reprodukce potřebných a nepotřebných chudých*). Oba autoři zdůrazňují ve svých etnografických studiích jeden z klíčových rysů neoliberálního státu, a to důraz na individuální odpovědnost jedinců za svůj osud, který se ale paradoxně odvíjí v tendencích systémového nastavení. Vašát se zaměřuje na historickou konstituci bezdomovectví a narkomanie, kterou zkoumá ze tří perspektiv: praxeologické, medicínsko-terapeutické a neoliberální. Nastihuje tak obraz „klasického bezdomovce“ spočívajícího především v jeho „tělesnosti“ nežli sociálních charakteristikách. Toto pojetí se promítá také do praxe poskytování sociálních služeb. Legální diskriminace bezdomovců na tomto poli je ospravedlňována jejich pasivitou a nenapravitelností coby „ztracených případů“. Naopak, s rozvíjející se medikalizací sociálních problémů jsou osoby označené za narkomany hodny léčby a pomoci coby „potřební chudí“ (tzv. „deserving poor“), neboť se od nich očekává aktivní (vy)řešení vlastní životní situace. Hejnal dále rozvíjí kritiku dominantní představy „bezdomovectví“ v sociální a preventivní praxi jako životního stylu či životní situace, za kterou si může daný jedinec sám. Jedná se o osobu, která nemá z nejrůznějších důvodů zájem o produkty prevence a sociálních služeb. Automatickou (ne)alternativou k využívání sociálních služeb je represe ze strany státu, ospravedlňována „vlastní“ nepřizpůsobivostí bezdomovců (též klientů represe).

S ojedinělým literárním stylem ve formě útržků z výzkumného deníku přichází Václav Walach a jeho *Hráči, podělávači, feťáci: Studie z každodennosti české pokročilé marginality*. Kapitola se vymyká konceptu knihy, neboť namísto kritiky tržních mechanismů, z nichž neoliberalismus vyrůstá, podléhá kritické reflexi strukturálního vyloučení Romů právě z konzumního způsobu života a dominantního diskurzu práce. (s. 157) Jinými slovy jakoby na vině nebyl sám konzum o sobě, ale nerovné rozdělení zdrojů a bohatství ve společnosti. Toto vyloučení z prodejných druhů zábavy (služeb a zboží) je nahrazováno v sociálně vyloučených lokalitách hraním automatů jakožto zdroje zábavy a výdělku, drogovou závislostí a „poděláním“ (tj. specifickým způsobem okrádání jiného člověka vyžadující jeho určitou participaci, děje se tak nejčastěji formou vypůjčení si peněz, aniž by měly být kdykoli vráceny). (s. 159) Z těchto tří, veskrze kolektivních aktivit trávení volného času se stává postupem času začarovaný kruh nahrazující „smysluplné

vyžití, včetně stálé a adekvátně placené práce“ (s. 166), k němuž se pro deklasované skupiny obtížně nachází alternativy.

Do publikace byl také zařazen český překlad textu Loïca Wacquanta *Janusovská tvář instituce etnorasového uzavření: Sociologická specifikace ghetta*, jenž byl publikován již v roce 2011 v kolektivní monografii. (Wacquant, L., 2011: A Janus-Faced Institution of Ethnoracial Closure: A Sociological Specification of the Ghetto. In: Hutchinson, R. – Haynes B. D. (eds.): *The Ghetto: Contemporary Global Issues and Controversies*. Boulder, CO: Westview Press, s. 1-32) Překlada se ujal sám Ľubomír Lupták spolu s Michalem Růžičkou. Wacquantův článek si klade za cíl utříbit a ujasnit vědeckou debatu o významu ghetta, strukturních a funkčních odlišnostech mezi ghettem, etnickými shluky a chudinskými čtvrtěmi. Pro teoretickou práci využívá historické zkušenosti s vývojem židovských ghet v italských renesančních městech, v černošských ghettech v USA na počátku 20. století a ve čtvrtích obývaných Burakuminy v posttokugawovském Japonsku. Vypracovává tak relační koncept „ghetta jakožto socioprostorové instituce plnící poslání izolace a vykořisťování nepřijaté sociální kategorie“ (s. 168), které je zároveň materializací etnorasové nadvlády a místem intenzivní kulturní produkce a kolektivní identity. Ghetto dle Wacquanta vytváří vlastní paralelní systém institucí, jež jsou primárně namířeny do jeho nitra, čímž posilují funkci jeho „vylučujícího uzavření“ (s. 177) Klíčovými znaky ghetta jsou *prostorová segregace* spolu s *ekonomickou exploatací*, nikoli chudoba (jako proměnlivá charakteristika ghetta, neboť židovská ghetta procházela stejně jako ta černošská obdobími prosperity a růstu) či samotná segregace (která je definičním znakem i pro uzavřené rezidenční komunity, u nichž segregace je záležitostí svobodné volby a otázkou příslušnosti k určité vyšší sociální skupině). Obyvatelé ghet zůstávají nadále uzavřeni v jeho prostoru i po případném postupu v sociálním žebříčku. Ve střední Evropě je složení sociálně vyloučených lokalit spíše záležitostí třídy nežli etnicity. Po nabytí určitého sociálního statusu obyvatelé vyloučené lokality opouští. Wacquant však připouští, že k postupné ghettoizaci sociálně vyloučených lokalit obývaných stigmatizovanými Romy v bývalých postsocialistických zemích může docházet především při zavádění represivních praktik a šíření rasistických diskurzů, kdy sociálně vyloučené lokality budou představovat jediná místa bezpečí pro jejich obyvatele.

Autorská dvojice Ľubomír Lupták a Michal Růžička v kapitole *Těžební limity prolomeny: Extrakce ekonomického a politického kapitálu z romského ghetta* rozvíjí v podmínkách českých sociálně vyloučených lokalit Wacquantův koncept ghetta a zaměřují pozornost na trh s „černým zlatem“. Ten spočívá v obohacování se určité specifické skupiny podnikatelů v důsledku socioprostorového uzavření stigmatizované skupiny, která činí život pro tyto skupiny nákladnějším. Následujícím popisem mechanismů „vydělávání“ na obyvatelích sociálně vyloučených lokalit vzdorují autoři kapitoly tradičním předsudkům o romské menšině. Vystává zde otázka, jak řešit spor o pravdu a reprezentativnost závěrů mezi teorií aplikova-

nou na etnografické poznatky na straně jedné a ostatními „žitými“ zkušenostmi vytvářejícími/podílejícími se na budování rasistického diskurzu na straně druhé.

Jelikož publikace postrádá závěrečnou kapitolu propojující devět případových studií, musí si čtenář utvořit obecný závěr o českém reálkapitalismu sám. Monografie ani zcela nepokrývá všechna relevantní témata marginality českého milieu (např. otázky prekarizace práce a outsourcingu, nárůstu xenofobie aj.), avšak může představovat jednu z prvních významných pionýrských studií o neoliberálních praktikách vládnutí a marginalitě v České republice. Stejně tak v dobách, kdy média a politické elity prezentují zkratkovitá vysvětlení pro současné sociální procesy a kolize spjaté s ekonomickými vztahy, recenzovaná publikace představuje cenný zdroj, přinášející reálný obraz důsledků neoliberálního vládnutí. Mýty o self-made man, rasistické předsudky a stereotypy o „silném státu a volném trhu“ jsou touto čtivou kolektivní monografií nabourány. Pokud se zájem společenských elit bude stále jen orientovat na řešení problémů *ad hoc* s absencí kritické reflexe dominantních diskurzů, budou i tyto na první pohled tendenční publikace více než vítaným příspěvkem do akademické diskuse.

Kateřina Tvrdá
Masarykova univerzita, Brno
Česká republika